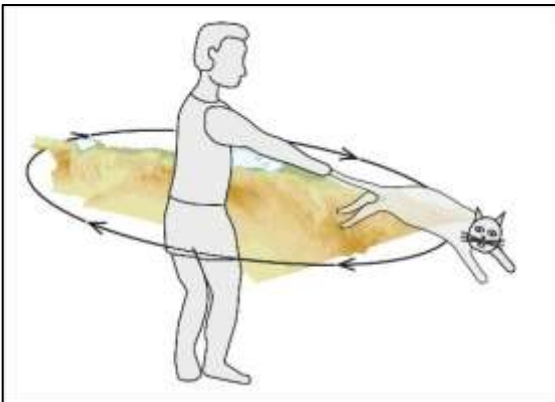

החתול וג'ון הופ-סימפסון

דב גביש

בעקבות מאורעות תרפ"ט (1929) שוגרו לארץ שלוש ועדות חקירה, הראשונה ברשותו של הרברט דואביגין (Dowbiggin), המפקח לשעבר על משטרת ציילון, שהמליץ על עריכת שינויים במבנה המשטרה והדחת המפקח מברוגורדאטו (Mavrogordato). הוועדה השנייה, המשמעותית, הייתה של וולטר שו (Show), ובעקבות המלצותיו רקחה ממשלת בריטניה, בראשות רמזיי מקדונלד, את "הספר הלבן" השני, לאחר הראשון של צ'רצ'יל, משנת 1922, והפעם בברכת שר המושבות פאספילד: **מדריך רשמי לבעיות ולפתרונן בארץ כמקובל במדינות חבר העמים הבריטי**. בעקבותיו נשלחה לארץ "הוועדה" השלישית בת חבר אחד, סר ג'ון הופ-סימפסון (John Hope-Simpson) כדי להתוות דרך ליישום ההמלצות. כדי לגבות את פרסום "הספר הלבן" באוקטובר 1930, נערך ביוני 1930 סקר קרקעות מדגמי בארץ באמצעות תצלומי-אוויר. בעקבותיו הופקד הרביעי בסדרה, לואיס פרנץ', לשעבר בשירות בהודו, לעמוד בראשות המחלקה הממשלתית לפיתוח הכפר הערבי, שהרי הנפגעים העיקריים מפיתוח הארץ היו הפלאחים הערביים.

המלצותיו של הופ-סימפסון גררו גל ביקורת נוקבת. הופ-סימפסון התמחה בחילופי תושבים נוצרים ומוסלמים, בין יוון לטורקיה וכשנקרא לארץ היה כבר בדרכו לסין. הביקורת הציפה את ממשלת בריטניה, את מועצת חבר הלאומים, את ממשלת ארץ-ישראל, את העיתונות ואת המוסדות הלאומיים בארץ. הבריטים נרתעו מפני התגובות, חזרו בהם מרוב גזירות "הספר הלבן", והביאו את הנהגת הערבים להצתה מחודשת של המרד תוך שנים ספורות, ב-1936. הגורם המכריע שעמד מאחורי דו"ח המחלוקת של הופ-סימפסון ב-1930 היה הסקר האווירי, שאיש לא נכנס לקרביו, אבל השאיר לנו מכתם המיוחס לו בטעות, על הארץ הקטנה והחתול שאין לו מקום בארץ.

(ציור : תמי סופר)

סיר ג'והן הופ סימפסון, שנשלח
ב-1930 כמזכיר לארץ-ישראל לשם
חקירת כושר-הקליטה שלה והוא
מצא אז, כי "אפילו חתול אי אפשר
שר להכניס עוד לארץ ישראל"

המשקיף, 25.12.1944

יומן המבצעים

ביומן המבצעים של טייסת 6 הבריטית, נרשם בחודש יוני 1930: ¹

Date. 1930	Time.	Summary of Events.
June		In accordance with instructions received from Headquarters, Palestine & Transjordan, ten strips of country each 22 miles long were photographed and overlap runs of each strip were supplied to Sir John Hope-Simpson in connection with the Land's Commission.

"בהוראת מפקדת ארץ-ישראל ועבר הירדן, צולמו 10 רצפים חופים של תצלומים, כול אחד באורך 22 מייל, וצילומי כול רצף סופקו לסר ג'ון הופ-סימפסון בקשר לוועדת הקרקעות."

דוגמה: גיחות הצילום 9 ו-10 בהרי הגליל

גיחה 9 יצאה מנצרת לצפת ואורכה 34 ק"מ,
גיחה 10 בת 30 ק"מ יצאה מצפת לכיוון עכו.

ועדות החקירה

מיום שבריטניה קיבלה מנדט לנהל את ארץ-ישראל היה עליה להתמודד עם הסכסוך בין שתי היישויות, הערבים והיהודים. כאשר הנציב העליון בארץ היה אובד עצות הוקמו ועדות חקירה. אם הוועדות לא הסתפקו בסיפור השתלשלות האירועים והמליצו על מעשים, הוקמו ועדות לביצוע ולריצוי מחוללי המהומות.

מאז 1920, ממאורעות תר"פ-תרפ"א והשופט תומס היקראפט ב-1921, ועד ועדת החלוקה בראשות סר ג'ון וודהד ב-1938, והוועדה האנגלו-אמריקנית ב-1946, נמנו עד תום המנדט בארץ כ-11-12 ועדות חקירה. בראשות הוועדות כיהנו בכירים שהתנסו בפעילות דומה במושבות האימפריה וממצאיהם פורסמו בספרים גדושים במידע על הארץ ותושביה, על ההגירה אליה בגנבה וברשות, ועל כלכלתה והתפתחותה, ממצאים שנאספו בעזרת הממשל המקומי ונציגי האוכלוסייה ומנהיגיה. כמה מהמלצות הוועדות בארץ רמזו על מכשלת "הצהרת בלפור", בתקווה לנסיגה מהצהרה ולשינוי כתב המנדט. האורחים לרגע שיבחו את התמורות החיוביות שהביא המיעוט היהודי לפיתוח הארץ, אבל נטו להשאירו כמיעוט, ולהרחיק מממשלת ארץ-ישראל את האחריות לקוצר-ידה.

וולטר שו', שופט קולוניאלי בדימוס, שוגר מלונדון לברור סיבת מאורעות 1929 (תרפ"ט) בהן נרצחו 133 יהודים ו-339 נפצעו בירושלים, חברון וצפת, ו"לרחוץ את ידי המסיתים".² במקום לתקוף את חדלונו של הממשל המקומי וחולשת המשטרה הוא ביקר את המפעל הציוני. הוא טען שההגירה לארץ-ישראל עולה על כושר הקליטה הכלכלי של הארץ, והציע לממשלה להגדיר ביתר בהירות את מדיניותה ביחס לכלכלה, למעמדם של האריסים הערביים, ובחינת מעמדו של הכותל המערבי.³ כך נסללה הדרך לבוא המידי של סר ג'ון הופ-סימפסון ליישום המלצותיו.

ממשלת בריטניה נענתה לאתגר ובו בזמן רקחה את "הספר הלבן" השני, ובו נוסחה מדיניותה בארץ-ישראל. לקראת פרסומו של "הספר הלבן" ב-1930, הוצע מינויו של יאן סמאטס (Smuts), ליישום המלצותיו של וולטר שו'. סמאטס, איש צבא ומדינאי דרום-אפריקאי המיוודד עם חיים וייצמן, היה שותף להנהגת משטר המנדטים לאחר מלחמת העולם. הוא צידד בתנופת התנועה הציונית והתנגד להפרת ההתחייבויות ב"הצהרת בלפור".⁴ אך כדי לחלץ את הנציב העליון ג'ון צ'נסלור ואנשיו מסבך תוצאות מאורעות הדמים, שוגר לירושלים סר ג'ון הופ-סימפסון במקום סמאטס.

"המומחה", כפי שכונה הופ-סימפסון לאחר שירות ממושך בהודו, וב"זכות" התמחותו בחילופי אוכלוסייה בין יוון וטורקיה ב-1923 מטעם חבר הלאומים, נחת בארץ כחודשיים לאחר פרסום דו"ח

² **תזכיר הוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל** : הוגש לוועדת המנדטים שעל יד חבר הלאומים, יוני 1931, עמ' 3.

³ דו"ח שו' : Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August, 1929, 1930, Cmd. 3530, p. 161.

⁴ לאחר שנה, ב-1931, עלה על הקרקע הקיבוץ שנקרא בשמו : רמת יוחנן.

שו', ב-20 במאי 1930,⁵ למשך כחודשיים. את תובנותיו הכלכליות הפיק בסיוע נציגי האוכלוסייה ומנהיגיה, מחלקות הממשלה ובעיקר מחלקת הקרקעות, מחלקת המדידות וחיל-האוויר הבריטי, שהציע "שיטה חדשה" לסיקור קרקעות הארץ, סקר מצולם מהאוויר.⁶

הופ-סימפסון והספר הלבן של פאספילד

אפשר היה לצפות לרוח אוהדת ל"הצהרת בלפור" משר המושבות סידני וב (Webb), הוא לורד פאספילד (Passfield), שהיה דודו של ריצ'ארד מיינרצהאגן, קצין המודיעין של אלנבי במלחמת העולם וקצין מדיני לאחריה. אבל נראה שלורד פאספילד עיף מהציונות, שסיבכה את היחסים בין הבריטים למנהיגים הערביים הכוחניים, בעיקר המופתי חג' אמין אל חוסייני. מינויו של "המומחה" הופ-סימפסון, בשליחות שר המושבות הבריטי, נועד לגבות באשליית מחקר את רוח "הספר הלבן" השני, שכבר היה מוכן וסימפסון טען שלא היה לו כל חלק בהכנתו.

לבל יטה פנים לאחד מהצדדים, סרב הופ-סימפסון להיפגש עם וייצמן לפני צאתו לארץ ושולחיו ריפדו את מהלכיו. בדרכו מלונדון הורו לבטל את 2,350 רישיונות העלייה שנתנו כבר לסוכנות היהודית. חיים וייצמן הסיק, לפיכך, ש"הספר הלבן" השני מיתר את שיגורו של "המומחה".⁷ לוט' קולונל קיש, ראש ההנהלה הציונית לארץ-ישראל, כתב אז ביומנו, ב-28 במאי 1930, שבמועד בואו של "המומחה" לירושלים "הספר הלבן" כבר היה מונח על שולחנו של הנציב העליון. זו "התעודה הגרועה ביותר", כתב, שבה נקבע מראש מה מצפים מהדו"ח של המומחה, בתקווה לסגת בהדרגה מה"הצהרה", חודשיים לאחר מותו של בלפור.⁸ אף שהתרשמו בארץ מיושרו של הופ-סימפסון, הוא חבר לנציב העליון צ'נסלור, לשו' ולשר המושבות לורד פאספילד כדי להקנות עדיפות לזכויותיהם של האפנדים עושקי הפלאחים. הוא ביקש לבלום את הגירתם של היהודים לארץ, כדי שמספרם לא יעלה על זה של הערבים, להגביל את זמינות הקרקעות לרכישה, ולפגוע בסוכנות היהודית שאך הוקמה.

איסוף הנתונים

הופ-סימפסון לא הכיר את הארץ. הנציב העליון המנוכר וממלא מקומו ספנסר דייוויס, משרדי הממשלה, המועצה המוסלמית העליונה והסוכנות היהודית צידו את סימפסון בחומר רב. מוריס בנט (Bennett) והורטון (Horton) ממחלקת הקרקעות, טרחו ללוותו במסעותיו בארץ ובביקוריו ביישובים.

5 NA, FO 371/14500/E1774, 4.4. 1930

6 ספר תולדות ההגנה, 1977, ב', עמ' 440-444.

7 א' ביין, תולדות ההתיישבות הציונית, 1976, עמ' 336; ח' וייצמן, מסה ומעש, תש"ט, עמ' 327; יצחק בן-צבי: מבחר תעודות מפרקי חייו, תשנ"ח, עמ' 180-181.

8 פ"ה קיש, יומן ארץ-ישראלי, עמ' 321-322, 327.

מארחיו התרשמו ממעשיותו, אך חשדו שהוא מוטה להיות "מליץ יושר לשטן".⁹ בעוד כולם מחלים את פניו במידע ובמסמכים, העדיף סימפסון לשמר את הקיים, להוכיח שארץ-ישראל צפופת אוכלוסין, אין בה מקום למתיישבים חדשים, אין בה תקווה להתפתחות תעשייתית, ומצתה את הקרקעות הראויות בה לעיבוד.¹⁰ לפיכך הציע לבלום הגירה לארץ בעילה לאי-זמינותן של קרקעות עודפות הדרושות לקיומם הבסיסי של עובדי האדמה הערביים, המתקשים להפיק את לחמם מהאדמה ובאו לכדי פשיטת רגל.¹¹

בעקבות זמינות מפת הקרקעות של היישובים היהודיים במישורי הארץ, שהוכנה שנה קודם וסופחה לדו"ח ועדת שו', זמינות מפת המשקעים ומקורות המים של דב אשבל, ששרתה ב-1930 מטרה שונה לחלוטין, פנה סימפסון לסקור בעיקר את אדמות ההר. לאחר מעשה התברר שסיבך את שולחיו. אשבל תבע בהצלחה את ממשלת ארץ-ישראל על ניצול ממצאיו ללא רשותו,¹² וב-4 בפברואר 1933 הודיע הנציב העליון שתמורת מחיקת כול תביעותיו, פוצה אשבל ב-£ P 100 (100 לירות ארץ-ישראליות).¹³

הופ-סימפסון התעניין, כביכול, בזמינותן של האדמות העומדות לרשות האוכלוסייה הערבית, בהתחשב בשיעור הילודה הגבוה אצלם. הפרחת אדמות במישורי הארץ ובדרומה לא דיברה אליו כמו דלותם של הפלאחים. המומחה התחפר בסוגיית האדמות הראויות לעיבוד חקלאי לעומת האדמות המעובדות בפועל, כדי לחלץ מהן את מנת שטח-המחייה (lot viable) הדרושה לפלאח ולמשפחתו. לא היה לו ענין בשטח השחון, לא בחוף ולא באדמות שמעבר לירדן, אלא בשטח ההררי, באדמות בור, בשטחים השוליים שבהם מתקיימים הפלאחים בקושי רב מגידולי בעל, או מנצלים באופן לקוי את מקורות המים.

יומיים לאחר בואו, ב-29 במאי, ביקר סימפסון בחבל בית-שאן, ולאחר מכן סייר בדרום הארץ. לבו יצא אל מצוקתם של הפלאחים המנושלים מאדמות הג'יפטליק בעמק בית-שאן ואל הבדווים הדלים הפזורים בנגב מדרום לקו הבצורת של 200-300 מ"מ משקעים במרחב באר-שבע. הוא לא סקר את אדמות הדרום וידע שאדמות המדינה בחבל בית-שאן הוענקו לפלאחים בנדיבותו של הנציב העליון הרברט סמואל היהודי,¹⁴ ואלה העדיפו להוון את מתנת רכושם הקרקעי שהיה מכלכלם בכבוד.¹⁵

9 קיש, (לעיל הערה 8), עמ' 324.

10 תזכיר הוועד הלאומי, (לעיל הערה 2), עמ' 5, סעיף 4.

11 *Palestine Police Committee*, 1930, NA, AIR 8/112, pp.3, 20-21, 143, 148; AIR 8/113

12 אשבל, בראיון ב-26.8.1981, אישר שקיבל את הפיצוי ובו רכש את הקרקע לביתו ברח' רשב"א 6 בירושלים.

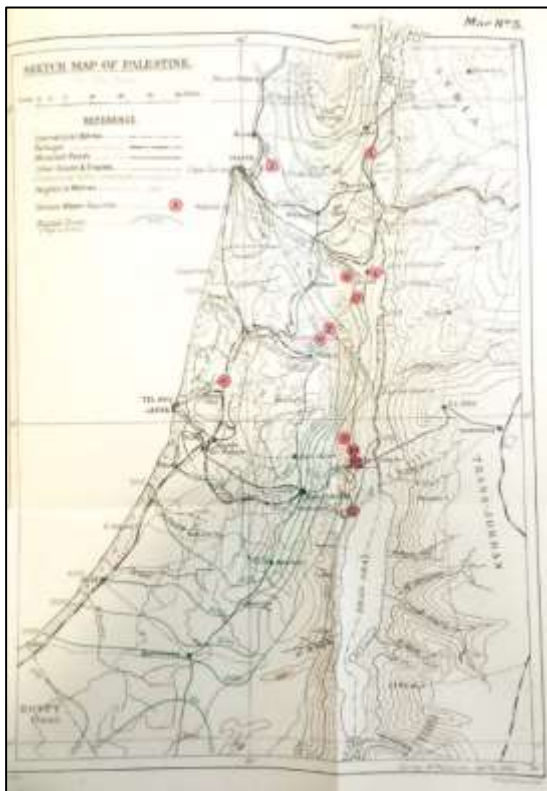
13 הודעת הנציב מוענה לנציב הקרקעות ולמנהלי משרדי הבריאות, מע"צ, הרכבות, החקלאות, הייעור והמדידות. תיק הופ-סימפסון באגף המדידות SUR/F/6 (a)

14 דב גביש, *קרקע ומפה: מהסדר קרקעות למפת ארץ-ישראל 1920-1948*, עמ' 124-131.

15 קיש, (לעיל הערה 8), עמ' 470; דב גביש, 'הסכם ע'ור-מודאוארה (אדמות בית-שאן) והסדר הקרקעות בארץ-ישראל', *מחקרים בנאוגרפיה של ארץ-ישראל*, י"ג, תשנ"ג, עמ' 13-22.

האפנדים מכרו את הקרקע ליהודים ברווח ניכר, והפלאחים נותרו מנושלים ללא מקור מחייה, כי המוסדות הלאומיים היהודיים העדיפו עבודה עברית.¹⁶

ב-4 ביוני 1930, ערך הופ-סימפסון דיון עם הנהגת היישוב היהודי ובהם חיים ארלוזורוב, יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון ומשה שרתוק. הוא התהדר ביישובם של היוונים גולי תורכיה במוקדון ובתרכיה, שם הקצה לגולים יחידת שטח בת 35-70 דונם, חפר בארות, הציע בינוי בתי-חולים, בתי-ספר והכשרת עובדים חקלאיים. כך ציפה גם להשלים את שליחותו בארץ. דוד בן-גוריון סיכם ביומנו, שסימפסון ענה, בתשובה לארלוזורוב: "נשלחתי הנה לחקור ולהרצות כמה יהודים אפשר עוד להכניס לארץ."¹⁷ אך, את עבר-הירדן הוא סרב לכלול בחישוב שטחי המחיה של ארץ-ישראל והזדרז לטייל בארץ במשך שבועיים, בעוד הכול טורחים למענו במסמכים ובעובדות.

מפת המשקעים ומקורות מים, 1930

מפה מס' 5 בדו"ח הופ-סימפסון

המומחה שבא לרגע, בין יוון לסין, אליה יצא ב-1931, הסתפק בחוות דעת מביכות בסוגיית זמינות הקרקעות למחיה, לרכישה ולהקמת יישובים. לקראת בואה של ועדת שו', ערך נציב הקרקעות אלברט

Interview with Sir John Hope Simpson: Investigator Sticks to Palestine Report; Warm Appreciation of Zionist Effort, *The Palestine Bulletin*, 24.12.1931, p. 1

¹⁶

דוד בן-גוריון, **זכרונות** א', עמ' 395-404,

¹⁷

אברמסון סקר בדבר השטח הראוי לעיבוד והצהיר בפני הו-סימפסון על יותר מ-12 מיליון דונם מעובדים וראויים לעיבוד בארץ, מהם כ-5 מיליון בהר, נתון מוסכם על כל המשרדים הממשלתיים.

תפוצת הקרקעות בבעלות היהודים ושטחן

מפה מס' 4 בדו"ח ועדת שו' 1929

גם יועצי המוסדות הלאומיים לעניין הקרקעות, יוסף וייץ וזלמן ליפשיץ, הגיעו בחישוביהם ל-13,641,000 דונם אדמה פליחה ובלתי-פליחה, בסגנון אותם ימים.¹⁸ לעומתם, נסוג מנהל מחלקת המדידות קאטברג ה' ל', המכונה בפי כול מייג'ור ל' (Ley), וללא הסבר הפתיע והצהיר על כ-6.5 מיליון דונם בלבד, מהם כ-2.5 מיליון דונם בהר.

¹⁸ י' וייץ וז' ליפשיץ-ליף, אדמה פליחה ובלתי-פליחה בארץ-ישראל, בארץ-ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, ב', תשי"ג, עמ' 11-19.

הפער העצום בין האומדנים של שתי המחלקות הממשלתיות, קרקעות ומדידות, רמז שיתר אדמות הארץ אינן ראויות, הן מדבר.¹⁹ שני המשרדים התעלמו מהקרקעות בדרום הארץ, ומכושר עיבוד האדמה של היהודים המפיקים יבולים הגבוהים לאין שעור. מיגור לי שידע, גם התלונן, על שהכפריים בלב הארץ ובשטח ההררי מונעים מהמודדים למדוד ולהכין את השטח להסדר קרקעות, התיישר עם הנציב העליון והתעלם מהיועץ שהיה לו למשענת, ארנסט דוסון. אך שנתיים קודם, ב-1928, יזם דוסון את הרפורמה בפקודת הקרקעות (סידור "זכות הקניין") והגדיר את האינטרס המפוצל של בעלי האחוזות וראשי הכפרים, הסוחטים את האריסים ושודדים את אדמות הציבור, וראשי הכפרים החוששים לאובדן מקור סמכותם הגלום בגביית מיסים ובחלוקת אדמות הכפרים בין אנשי שלומם.²⁰

הופ-סימפסון, העדיף את חוות הדעת המצמצמת של מנהל מחלקת המדידות, ששיחקה למטרתו בחישוב גודל יחידת השטח הדרושה למחייתה של משפחה ערבית המתקיימת מחקלאות. ככול שהשטח צומצם, קטנה יחידת השטח העומדת לרשות הפלאח ולרשותן של המשפחות הערביות חסרות הקרקע. לפיכך אין עודפי קרקע לקליטת מהגרים ערבים, שאיש ממילא לא מנע את כניסתם. לכאורה אין פשר לנתונים הסותרים של שני המשרדים הממשלתיים בארץ, אך ההפתעה נגולה לאחר כשנה בתשובה לראיון בעבור היומון הראשון בארץ בשפה האנגלית, בעריכת גרשון אגרון, The Palestine Bulletin, שקדם ל-The Palestine Post. ב-1931 הודה סימפסון, אז כבר היה ביעדו הבא, בשנחאי, שנדהם מתנופת הפיתוח של היהודים לעומת עליבותה של האוכלוסייה הערבית, אבל העדיף את חוות הדעת של מנהל מחלקת המדידות, כי במשרדים הממשלתיים אין יודעים אל-נכון את גודל שטחה של ארץ-ישראל.²¹

No one knows the area of Palestine; there have been guesses varying in size.

הופ-סימפסון סמך על פיענוח תצלומי תצלומי-אוויר, שהוצע לו כ"גורם מכריע". כך הגיע למסקנה המצמצמת את שטחה של הארץ הראוי לעיבוד, וב-27 ביולי יצא לאתונה לכתוב את הדו"ח המבוקש. תוך שלושה שבועות, ב-22 באוגוסט, סיים את מלאכתו בעזרת מוריס בנט ממחלקת הקרקעות. באוקטובר 1930 יצאו לאור שתי התעודות "כחול" ו"לבן" בסנכרון מושלם: "הספר הכחול" של הופ-סימפסון²² ו"הספר הלבן" של שר המושבות הלורד פאספילד.

הפרסום הכפול הקל על הנציב העליון, שחרד מאוד לכבודו ערב פרישתו. בדצמבר 1930 כתב קיש ביומנו שמצא את צ'נסלור עייף, מתנכר ועיון, ומקדיש את חודשי כהונתו האחרונים להשבחת מצבם של הערבים "האומללים", בהתעלם מתרומת היישוב להעלאת רמת חייהם.²³

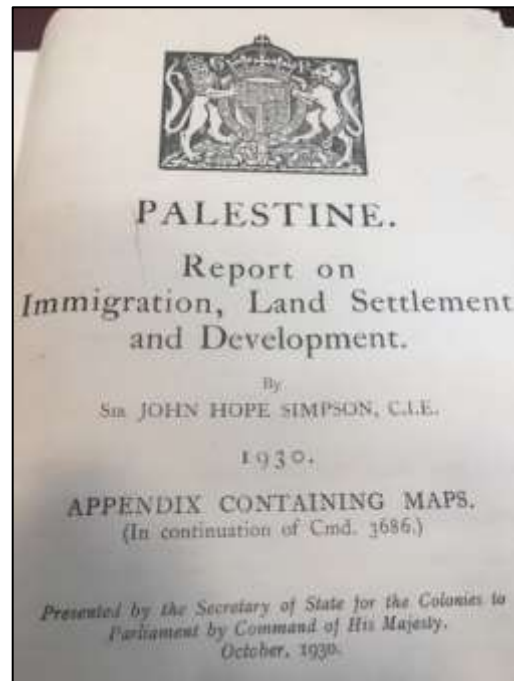
19 תזכיר הוועד הלאומי (לעיל הערה 2), עמ' 16.

20 E. Dowson, Report on the land System in Palestine, Dec. 1925, NA, CO 733/109/54812/25, p. 10; Progress in Land Reforms 1923-1930, November 1930, NA, CO 733/221/4/97169.

21 Interview with Sir John Hope Simpson. (לעיל הערה 16).

22 דו"ח סימפסון: *Palestine: Report on Immigration, land settlement and Development, 1930*, Cmd. 3686.

23 ג' שפר, 'מעצבי המדיניות המנדטורית: סטריאוטיפים או בשר ודם?', קשת, מח, 1970, עמ' 168-178; קיש, לעיל (הערה 8), עמ' 389.

Aerial Test Survey

עם פרסומם של דו"ח המומחה ו"הספר הלבן", התברר שבזמן הקצר שהקדיש סימפסון לארץ-ישראל נמצא לו מפלט להיתלות בו, בתצלומי-אוויר. במבוא לדו"ח, ברשימת הברכות והתודות לסייעניו, הוא הודה למפקד חיל-האוויר המקומי פטריק פלייפֶר (Air Commodore Playfair), שהציע לו את "הגורם המכריע", את הצילום האווירי.²⁴

בעשור הראשון לשלטון המנדט הבריטי היה חיל-האוויר השוטר של הארץ, אחראי על הביטחון. פלייפֶר, שבפרעות 1929 גילה חוסר אונים ואיבוד שליטה משווע ברדיפת הפורעים,²⁵ הכריע את הכף באמצעות תצלומי-אוויר של טייסת 6 בחיל-האוויר המלכותי. הוא הציע לסימפסון לדגום בצילום אוויר, במבט מרחבי, מרוחק ומקיף, את השטח ההררי – Hill country – ולערוך מבחן סקר צילומי – Test photographic survey – לחישוב השטח הראוי לעיבוד והשטח המעובד בפועל. אלה היו הימים של "גילוי" יעילותם של הסקרים האוויריים לצמצום פיתות רגליים. הכוונה הייתה שבחסות אימוני חיל-האוויר הבריטי בצילום אווירי יצולמו יעדים שצילומם נחוץ גם למטרה אזרחית, ולאלה העוסקים במיפוי במחלקת המדידות, תהיה הזדמנות לעסוק בפיענוח. לכן הסקר כונה Aerial test survey.

²⁴ דו"ח סימפסון, (לעיל הערה 22), עמ' 3, 13-14.

²⁵ ר' ירמיה, **כנפי האימפריה**, עמ' 192-193, 398-403.

הצעת מפקד חיל-האוויר נפלה על אוזן קשבת. בתזכיר תגובה של הוועד הלאומי לחבר הלאומים, נרמז שסימפסון הסתייע גם ביוון בתצלומי-אוויר לשם סדור מערכת רישום המקרקעין. בארץ נמנעו מליישם פתרון כזה מחשש מקצועי שדיוק המדידות בתצלומים, בטכנולוגיה של אותם ימים, אינה מספקת.²⁶ אלא שבסקר המוצע בארץ לא הייתה כל חשיבות לדיוק המדידות כמו לפיענוח. לפיכך נמצא ה"גורם המכריע" לביצוע הסקר הזריז של סימפסון, כי בצד תיעוד ארכאולוגי או תכנון יישובי, לראשונה צולמו בארץ מרחבים לשם תחבולה סטטיסטית.

נחום גוטמן: מאורעות א"י

(טלגרמות וידיעות בציורים, תרפ"ט)

ממעט המידע שפורסם בדבר השיקולים לבחירת נתיבי גיחות הצילום המדגמי, נמסר על ביצוע כארבעים שעות טיסה בעשר גיחות צילום באורך כולל של 364 ק"מ, בכיסוי שטח של 697 קמ"ר, והכנת שני פסיפסים מצולמים של אזורים נבחרים שמיקומם לא נחשף.²⁷ לפי הערכתו של מפקד חיל-האוויר גיחות הצילום הסלקטיבי כיסו רק כעשירית מהשטח ההררי ואת החסר ניתן יהיה להשלים באמצעים סטטיסטיים.²⁸ הגיחות תוכננו לפי מסלולים קשיחים, לא מדגמיים. כדי להקל על הטייסים, שלא הכירו את הארץ, הגיחות החלו מעל ישובים שהיה קל לאתרם מהאוויר וכוונו אל ישובים שניתן לזהותם ללא קושי, גם אם לא התכוונו להגיע אליהם כי לא היו בחבלי ההר. הייתה כוונה שכל גיחה תהיה בת כ-22 מייל (כ-35 ק"מ), ונבחרו מראש מסלולים מייצגים שיש לצלמם באזור ההררי, בלי לנמק מה סיבתם ושטחים שאין לצלמם, כמו שטחי ביצות שטרם יובשו. התוצאות היו, לפי הראיון שנערך עם

²⁶ ד' גביש, 'הסקר הקדסטרי האווירי: פרק בתולדות מפת ארץ-ישראל', **פוטוגרמטריה בישראל 1984**, כתבים פוטוגרמטריים 3 (תשמ"ד), עמ' 10-1; תזכיר הוועד הלאומי (לעיל הערה 2), עמ' 17.

²⁷ דו"ח הופ-סימפסון, (לעיל הערה 22), נספח 3, עמ' 159; ר. ירמיהש לעיל הערה 25), עמ' 448.

²⁸ תזכיר הוועד הלאומי (לעיל הערה 2), עמ' 17.

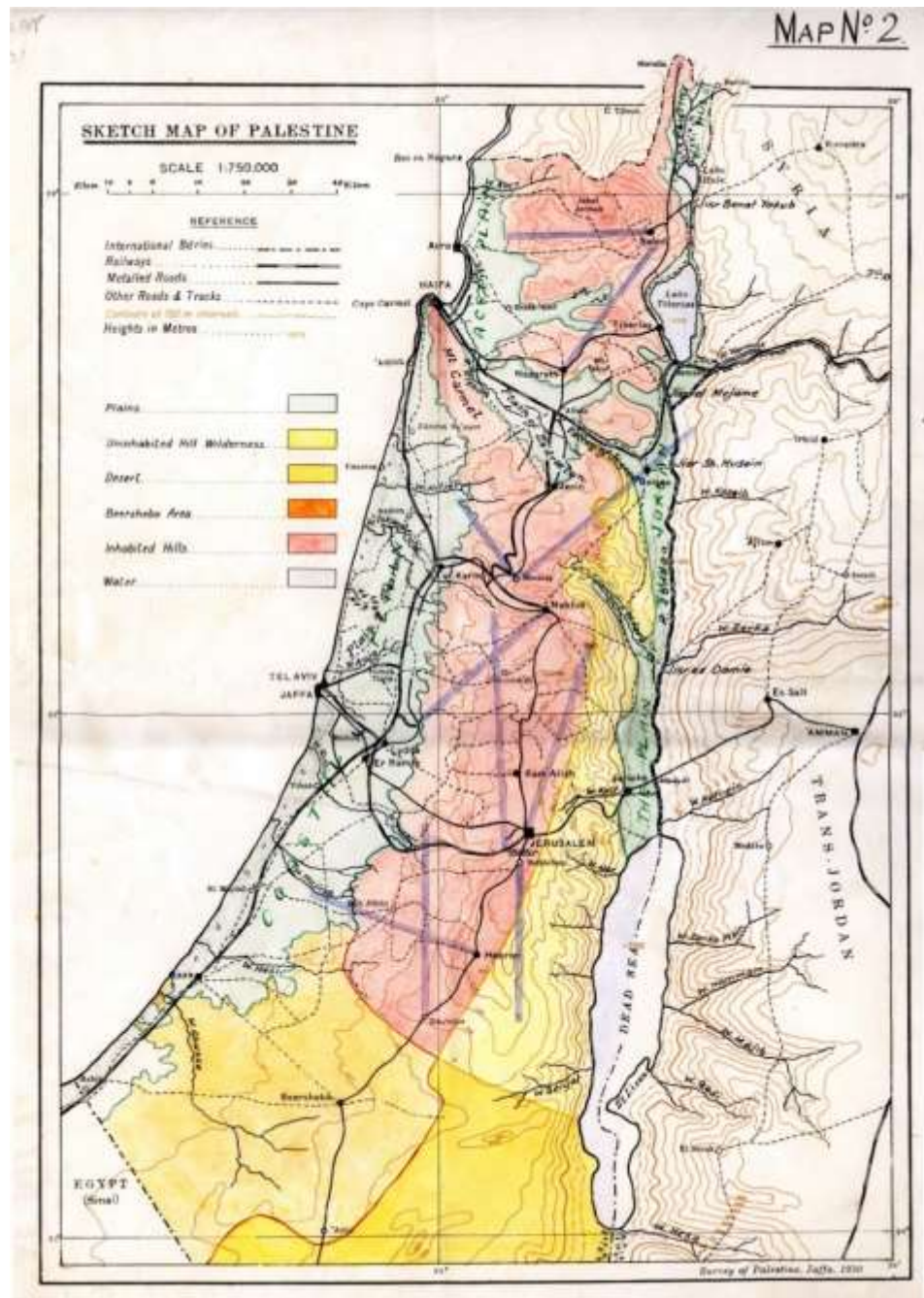
סימפסון בעודו בשנחאי, שבעזרת תצלומי-האוויר למד על זמינות הקרקעות המועטה בשטח ההררי.²⁹ כאו נתקל סימפסון בחוות דעת סותרת של אנשי המקצוע בארץ, מוריס בנט ממחלקת הקרקעות ומייג'ור לי במחלקת המדידות, שלא ויתרו על יושרה מקצועית. היה ברור שבגלל היכרותו האקראית והפיענוח בזמן קצר לשם הכנת חוות-דעת, לא היה ערך לסקר המצולם ומסקנותיו.

על שתי המפות סומנו רק תשע מעשר גיחות הצילום, שתיהן מפות פיסיות של אזוריה הטבעיים של הארץ בשינויים קלים, בהשפעת מפת המשקעים. ב-15 ביוני 1930 כתב מוריס בנט, כמזכירו של הופ-סימפסון, אל לי, מנהל מחלקת המדידות, בנוגע למפות שסיפקה המחלקה על גבול הקרקעות הראויות לעיבוד מדרום לבאר-שבע. בסעיף השלישי של מכתבו התייחס לאיכות הצילום האווירי, ושלח בנפרד צילום אווירי של בתיר [ביתר], כדוגמא לאיכותו הירודה, שאין ללמוד מהצילום מהו השטח המעובד, או שאינו ראוי לעיבוד. לא ברור מי פענח את התצלומים, אולי מפענחי חיל-האוויר. ומשנדרשה חוות דעתו של מייג'ור לי, שלא היה לו כל חלק במלאכת הצילום, ב-18 ביוני הסכים עם בנט. הוא האשים את חיל-האוויר שלא נערך לניסוי לפני ביצוע, שהאיכות הירודה נובעת מטיסה בגובה של 5,000 רגל (כ-1,500 מ') במקום 3,000 (כ-900 מ'), ופקפק בנכונות חיל-האוויר לחזור ולצלם כראוי. ניתן ללמוד על כך במכתב מ-2 ביולי, שנושא Test Flight in Hill Areas. לי איבד את סבלנותו ופנה למפקדת חיל-האוויר בירושלים בתביעה לחזור ולבצע שתי טיסות מיריחו לנצרת באזימוט 350° ומדהריה לכיוון קיר-מואב – אבל רק עד ים-המלח – באזימוט 114° . שתי הגיחות לא סומנו במפת גיחות הצילום, אולי לא בוצעו, והאזורים שבעבורם נדרשו להכין שני פסיפסים מצולמים הועלמו גם הם.³⁰

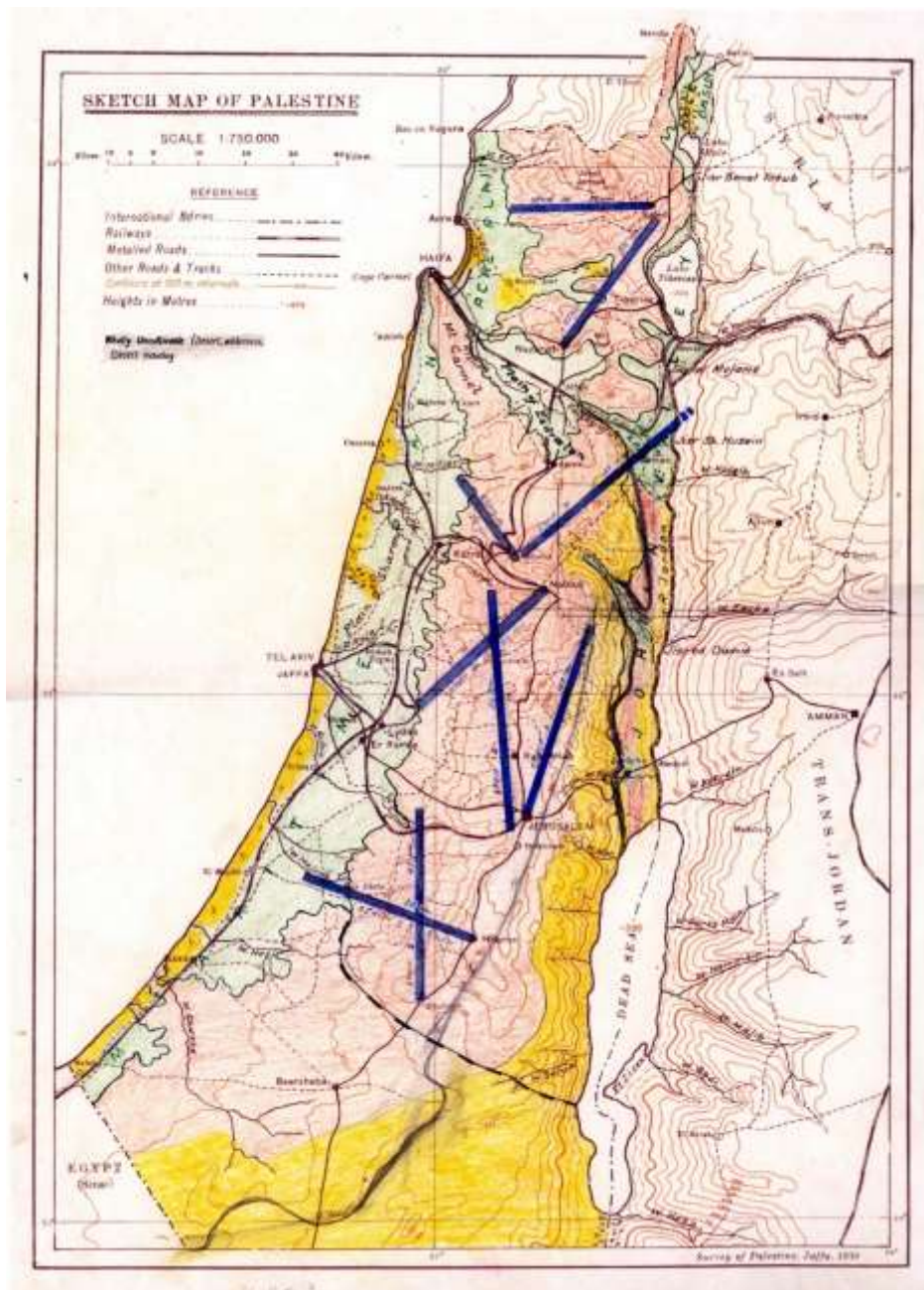
Lands And Aerial Survey
Sir John Simpson, confirming the draft interview after having read it, added:
"As to state land, what I said was that I had examined the position of every single state property in Palestine and had found that there was really very little state land still available for settlement. The Beisan lands which were the most important of the state lands in Palestine, had been distributed to the Arabs by Sir Herbert Samuel when he was High Commissioner, and it must be remembered that he, himself, was a Jew."

**ההסבר של הופ-סימפסון
לטיוטת הראיון משנחאי (קטע)**

²⁹ Interview (לעיל הערה 16), בסעיף Lands and Aerial Survey
³⁰ תיק הופ-סימפסון באגף המדידות (a) SUR/F/6

המפה הפיסית של ארץ-ישראל על רקע גיחות הצילום, יוני 1930

מפת גיחות הצילום האווירי על פני המפה הפיסית, יוני 1930

ההתכתבות בנוגע לפיענוח והטעויות בחישוב שטחים, מעידים שמסקנת המחקר בדבר כושר הנשיאה הכלכלי של הארץ, הנשענת בעיקר על הצילום האווירי, הייתה מפוקפקת, אם לא מופרכת.³¹ הגאוגרף אברהם יעקב בראוור, שב-1926 הביא לספריה הלאומית נתח מאוסף צילומי האוויר הגרמניים

המזכירות הראשית אל ג'ון שוקבורו, 9.8.1930, pt. IV, NA, CO 733/185/4/77072,

שצולמו בארץ במלחמת העולם הראשונה, כתב ב-1937 שאפילו עדיף היה לנצל למטרה זאת את התצלומים הגרמניים.³²

"הטייסיס הנאורים"

ממצאיו של הופ-סימפסון ונפתולי חישוביו עוררו סופת תגובות על קוצר הראות של ה"מומחים" וחד צדדיותם. הדיונים בתקפות הממצאים נגעו במשרע רחב של טענות מדיניות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות, דשדשו באומדנים ובסברות. הם נאטמו לתרומת היהודים להשבחת הקרקעות והפרחתן והעתיד הצפוי עם פיתוח התעשייה בארץ. הרבה נכתב אז על השימוש בתצלומי-אוויר בעונת הקיץ היבש, ועל התלות ב"רמאות הסטטיסטיקה":³³ "אם יש לנהוג זהירות ידועה בכל סטטיסטיקה, בזו של פקידי ארץ-ישראל – לא כל שכן." תגובתו של אברהם גרנובסקי-גרנות על הסטטיסטיקה של הופ-סימפסון הייתה אף חריפה יותר, וכינה אותה: The Superlative Lie, שקר מופלג המתובל בסגנון חלול השופע estimates ו-guesses, השערות והערכות.³⁴

התזכיר של הוועד הלאומי, שהוגש לוועדה המתמדת לענייני המנדטים בחבר-הלאומים, תקף את ממצאי פיענוח התצלומים ואת כשירותם המקצועית של המפענחים: "חידה היא: כיצד אפשר לדון עפ"י צלום מאווירן ולדעת אם ראוי הוא הקרקע לעיבוד אם לא?" מבלי להיות בשטח עצמו. "הלא כל עצם תעודתו של מחקר זה היה לברר את מידת הרזרבה, כלומר את השטחים שאפשר לעבדם, אם כי כיום הזה עדיין אדמת-בור הם."³⁵

זאב ז'בוטינסקי שם ללעג את "הספנים הנאורים" שהעדיפו להביט על השטח "ממעוף הציפור", והציע לכנותם "הטייסיס הנאורים".³⁶ האגרונום י"ע אטינגר טען שאמנם אינו יודע מהו השטח שצולם, אבל התלונן שממעוף הציפור לא צולמו הרים שיש בהם אדמה הראויה לעיבוד, ובמקום שצולם ופוענח כאדמה הראויה לעיבוד, נמצא מאה אחוז של שטח שאינו ניתן לעיבוד. "נכון הדבר שמשתמשים כיום בצילום מהאווירן לשם מדידת קרקעות, אולם אין משתמשים בדרך זו לשם ציון טיב הקרקע",

32 א.י. ברור, 'על אוסף צילומי המעופפים בספריה הלאומית', **הטבע והארץ**, ד' (ניסן תרצ"ז, אפריל 1937), עמ' 456-458; דב גביש, 'תצלומי-אוויר של מעופפי מלחמת-העולם הראשונה בארץ', **קתדרה** 7 (ניסן תשל"ח), עמ' 118-150.

33 The Statistical Bases of Sir John Hope Simpson's Report on Immigration, Land Settlement and Development in Palestine, London, 1931; K. W. Stein, *The Land Question in Palestine, 1917-1939*, The University of North Carolina, 1984, pp. 101-114.

34 A. Granovsky, Land settlement and development in Palestine: Some critical comments on *the Report of Sir John Hope Simpson*, 1931, p.9; ו' פון וייזל, 'הדו"ח של סימפסון והסטטיסטיקות שבו', דואר היום, 20.2.1931, עמ' 2; 'תזכיר סוכנותנו לחבר-העמים: היסודות הסטטיסטיים', **דואר היום**, 25-26.6.1931; **העולם**, 1.9.1931; ש' שווארץ, 'משרד סטטיסטי ממשלתי', **דואר היום**, 31.3.1933, עמ' 2.

35 תזכיר הוועד הלאומי (לעיל הערה 2), עמ' 16-17.

36 ז'בוטינסקי, "הספנים הנאורים", **דואר היום**, 19.12.1930.

הן גם הפלאח היה יכול להנות מעצי פרי וגפן בהרים. ולמראה היישובים ההרריים קריית ענבים ומוצא, שנחרבה בתרפ"ט, שם ביקר סימפסון, לבד מביקורו ביישובי שפלת יהודה, חתם אטינגר: "אדמת סלעים וטרשים הנראית מהאוויר לקרקע שאינה ראויה לעיבוד, עשויה להיהפך לאדמת יישוב."³⁷

חבטות הביקורת לא נעלמו מעיני ממשלת ארץ-ישראל, גם לא משמעותן של המסקנות לעניין פיתוח הארץ ולערעור מעמדה של "הצהרת בלפור". ב-9 ביוני 1931, ערב פרישתו (באוגוסט) מהשרות עקב בריאותו הלקויה, מייג'ור לי, מייסד ומנהל מחלקת המדידות, הגיש מעין "כתב הגנה" למזכירות הממשלה, למקרה שנציגה יידרש לסוגיות הצילום האווירי והפיענוח בדיון בחבר הלאומים בג'נבה. הוא לא נמנע מלחוות דעה על היקף השטח ההררי המעובד והראוי לעיבוד שטרף את כל המערכת, למרות שהיה בדעה שלעבודת המדידה אין דבר עם ענייני קרקעות.³⁸ בדיון-וחשבון של המחלקה לשנת 1930, הסתפק ברישום לקוני שחיל-האוויר צילם את שדרת ההר בעבור הופ-סימפסון, וסיפק את התצלומים לפיענוח ולהכנת המפות שסופחו לדו"ח.³⁹

תיק הופ-סימפסון SUR/F/6(a)

באגף המדידות

י.ע. אטינגר, 'ההתיישבות החקלאית בדו"ח של סימפסון', **העולם**, 20.1.1931.

ד' גביש (לעיל הערה 14), עמ' 128.

Annual Report of Director of Survey 1930, p. 5

37

38

39

בפתיח מכתבו למזכירות הממשלה, הודה, לי, שאמנם הוא נושא בנטל הביקורת בגין אומדן הקרקע הראויה לעיבוד שעליה נסמך הופ-סימפסון, אך הינו משוכנע שלא הייתה שיטה טובה יותר לביצוע הסקר בזמן הדחוק שעמד לרשותו. במסמך Notes on the Estimate of the Amount of Cultivable Land in the Hill Area, סיכם לי, בסגנון של מדריך לפיענוח, את היתרון שבעבודה עם צילום אווירי אנכי, את השפעת מגבלת הזמן של הפקת נתונים תוך שלושה חודשים, את הגדרת השטח הלא מאוכלס, ומגבלת 10 הגיחות שגרמה לניפוי שטחים שהיה ראוי לצלם; הוא ניתח את השפעת העדר נקודות בקרה בשטח המצולם לעניין קנה-המידה, הסביר את הקושי לפענח קרקע המשתרעת מתחת לצמרות עצים, ולא התעלם מהשפעות הצל. לקינוח הוסיף, שלאחר מעשה, לרגל שגרת העבודה של המודדים בשטח של 754 קמ"ר על הכרמל עבור סדרת המפות בקנה מידה 1:10,000, יכול היה להשוות את השטח המעובד והלא מעובד במדידה הקרקעית לעומת הפיענוח שבוצע עבור הופ-סימפסון. הוא מצא הפרש זניח של 2.5% בלבד בכול קטגוריה. הנציב העליון ג'ון צ'ינסלור העביר את הסבריו של מיגור לי לשר המושבות הלורד פאספילד ב-10 ביולי 1931, מאוחר מכדי לשנות משהו בסערה שכבר התחוללה.⁴⁰

יצא החתול מהתצ"א

טרם שג'ון הופ-סימפסון כתב את הדו"ח, ביולי 1930, הוא, פאספילד ורמזיי מקדונלד צפו את הסערה שיחוללו המסקנות,⁴¹ אבל לא צפו את התוויות שהדביקו לה מבקריהם כ"סופת ההוריקן היהודית", או "מפל השלג".⁴² קיש כתב ביומנו, ב-23 באוקטובר 1930, שהופ-סימפסון כנראה לא העלה על דעתו כיצד תשתמש הממשלה במסקנותיו.⁴³ וכבר נדונה בלונדון הצעת בוסר למינויו של הופ-סימפסון עצמו לנציב העליון הבא בארץ, או למצער, שיעמוד בראשות המשרד לפיתוח הכפר הערבי.⁴⁴ המחלקה הממשלתית אמנם הוקמה, אבל בראשותו של לואיס פרנץ', לשעבר בשירות בהודו.⁴⁵ אף שהופ-סימפסון בעברו לא נחשב לעויין את היישוב היהודי, מסקנתו בדבר צפיפות האוכלוסייה בארץ הייתה לכלי ניגוח רעיל ומעליב. הוא שמר בלבו, ככול הנראה, תחושת כישלון למשמע סערת התגובות שחולל ותוצאותיהן שלא היה מעורב בהן.

חיים וייצמן התפטר מנשיאות ההסתדרות הציונית ב-20 באוקטובר ועמו הלורד מלצ'ט, הוא אלפרד מונד שעמד בראש הסוכנות היהודית, ופליקס וארבורג יושב ראש הוועד המנהל שלה. אך התוצאה

⁴⁰ צ'ינסלור אל פאספילד, 10.7.1931, NA, CO 733/207/12/77065.

⁴¹ 'Keep our heads': פאספילד לרמזיי מקדונלד, 23.7.1930, NA PREM 1/102.

⁴² נ' רוז, **חיים וייצמן**, 1990, עמ' 179; ורה וייצמן, **חיי עם וייצמן**, 1967, עמ' 106-110.

⁴³ קיש, (לעיל הערה 8), עמ' 385.

⁴⁴ 'שוב סר ג'ון הופ-סימפסון, **זואר היום**, 28.4.1931; **הארץ**, 19.4.1931, עמ' 1; FO 371/15325/E1328; 24.10.1930, NA, CO 733/194/77402.

⁴⁵ NA, FO 371/15326/E3739; /E3933.

המשמעותית ביותר הביאה את רמזי מקדונלד, ראש ממשלת אנגליה הנבוכ, ל"כמעט ביטול הספר הלבן" בלשונו של דוד בן-גוריון,⁴⁶ כאשר אמר לווייצמן באופן לא רשמי: "אין ספר לבן".⁴⁷ וכדי לא לבייש את ממשלתו נתן בידי וייצמן באופן רשמי "איגרת" מסבירה ומתקנת, שהתפרסמה בפברואר 1931.⁴⁸ אז יצא החתול מהשק של הלורד פאספילד, שביקש לרכך את וייצמן בעגה עממית בריטית שהייתה מקובלת במיוחד על יורדי הים הצפופים בתאיהם או בכלאיהם, ותמה: "אינך מבין שאין בארץ-ישראל אפילו מקום להניף חתול?": "there is not enough room to swing a cat in..."⁴⁹ Palestine? אבל מנהיגינו קיבלו את "החתול" כפשוטו, מילולית.

בפרוץ המרד הערבי העיד וייצמן בפני ועדת פיל (Peel), שהגיעה במאי 1936. וייצמן סיפר ב-25 בנובמבר 1936, שהלורד פאספילד טען בפניו שאין בארץ-ישראל מקום להכניס ולו גם סיכה קטנה אחת, אבל מאז עלו עוד כ-200,000 נפש.⁵⁰ בניסוחו המעודן הוחלף החתול בסיכה, ובמקומות אחרים הוחלף "במפית שולחן" או "במקום עמידה בלבד". חיים וייצמן חזר על דבריו של הלורד פאספילד גם כאשר נאם בפני הוועדה האנגלו-אמריקנית בחודש מארס 1946. ואילו, למראה הצעת השטח למדינה שבדרך, דווקא ורה וייצמן חזרה וכתבה בגלוי ביומנה: "במדינה כזאת באמת לא יהיה מקום לחתול."⁵¹

⁴⁶ דוד בן גוריון אל יוסף ברץ, 16.11.1931, מכתב 554, **אגרות**, 3, 1974, עמ' 191-195.

⁴⁷ ורה וייצמן, (לעיל הערה 42), עמ' 109.

⁴⁸ NA, FO 371/15325/E1216, 7/3/1931.

⁴⁹ ורה וייצמן, (לעיל הערה 42), עמ' 107; V. Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, 1967, p. 112.

⁵⁰ נ' רוז, (לעיל הערה 42), עמ' 201.

⁵¹ ורה וייצמן, (לעיל הערה 42), עמ' 144;

ישראל הגדולה" ומשל החתול⁵²

בפער של כ-14 שנים, לקראת תום מלחמת העולם השנייה, סימפסון צף מחדש כמומחה לארץ-ישראל והעמיד את עצמו באופן חד-צדדי נגד היישוב היהודי. הוא הצית בזיכרון הלאומי את מטבע הלשון המשעשעת המבטאת את הזלזול, אם לא את התעוב כלפיו, בשעה הקשה במיוחד לעם היהודי.⁵³ בעקבות כישלוננו, שב סימפסון לטעון ב-1944, שאחרי מלחמת העולם השנייה יש מקום לשינוי המעמד של "הבית היהודי הלאומי", לבטל את הסוכנות היהודית ולהפסיק את רדיפות היהודים על-ידי מציאת מקלט אחר מחוץ לארץ-ישראל; שמדינות אחרות יפתחו גבולות ליהודים.⁵⁴ הראיון עמו, ב-*Fortnightly Review*, הגיע לארץ בעיתון "**פלשתיין**" הערבי, ונמסר לציבור היהודי בעיתון היומי העברי קצר הימים "**המשקיף**". ובתשובה למאמר אחר, בירחון המכון המלכותי הבריטי *International Affairs*, ענה סימפסון שלאחר הטבח באירופה לא נותרו עוד עולים רבים לארץ-ישראל וניתן יהיה להגשים את "הספר הלבן", השלישי, משנת 1939.⁵⁵

מאז, חזרה סוגיית ההגירה לארץ מדי פעם אל מטבע הלשון בדבר צפיפות האוכלוסייה. בינואר 1945, לאחר הגירה של מאות אלפים לארץ ומאות אלפים נעו בדרכי אירופה לארץ, התפרסם בעיתון "**הבוקר**" מאמר על הופ-סימפסון שביקש להקפיא את היישוב היהודי לפני 14 שנה, "בהוכיחו כי בארץ אין יותר מקום אפילו לחתול נוסף";⁵⁶ וב"**דבר**" התפרסם מאמר מערכת באוגוסט 1945: "עוד לא היה אוסף נבואות של מומחה שנתבדו בצורה כה שלמה ובזמן כה קצר".⁵⁷ במשך השנים נשלפו מנדן אין ספור עקיצות המיוחסות להופ-סימפסון; היו עקיצות שלא נגעו כלל בנושאים שלשמה יצאה חוות-הדעת, ולכמה מהן הוספה ההנמקה שהכול נבע בגלל הטיסה באווירון ותצלומי-האוויר.⁵⁸

V. Weizmann, ditto: "There would indeed have been 'no room to swing a cat in'...", p. 157

מעריב, 21.1.1990, עמ' 12 52

המשקיף, 25.12.1944 53

הופ-סימפסון מוסיף להשטין, **הצופה**, 2.8.1944, עמ' 1 54

י' סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, ג' 2, עמ' 808; 'עצותיהם של ה"מומחים"', **המשקיף**, 26.12.1944, עמ' 2; **דבר**, 24.1.1946; הופ-סימפסון מפיץ "אמיתות" חדשות, **דבר**, 24.1.1946, עמ' 1. 55

י' פוגרבינסקי, "להקפיא את היישוב היהודי: איך הכין הופ-סימפסון את מחקרו לפני 14 שנה", **הבוקר**, 5.1.1945, עמ' 3-4. 56

מאמר המערכת, דבר היום: 'סר ג'ון הופ-סימפסון', **דבר**, 27.8.1945. 57

ג' שרוני, 'כפר ושמר קדימה' **מעריב**, 21.5.1959; 'מבוקר עד בוקר: קרובים רחוקים', **הבוקר**, 22.5.1962; פסה"ד ב"נישואי קפריסין", **הצופה**, 7.3.1963; 'נישואי קפריסין', **חיות**, 13.3.1963; ב"צ לוריא, 'טובאס רוצה אדמות לא לוי', **מעריב**, 17.1.1973; מ' עוזיאל, 'משפט הקופים', **מעריב**, 28.5.1975, עמ' 5. 58

אחרית דבר

בסבך הביקורת חסרה הייתה אמירה אחת, של סר ג'ון הופ-סימפסון עצמו. האם לא נתן את דעתו לעניין יישוב מחלוקת לאומית במעשה ובסקירה של צילום אוויר? גם אם אין לנו ענין בלבטיו - אם היו - הוא כתב פרק בהיסטוריה של ארץ-ישראל בעיוורון צילומי.

ג'ון הופ-סימפסון מת בגיל 92 בביתו, ב-12 באפריל 1961. בד בבד עם חקר ההיסטוריה המצולמת של הארץ, ב-1981, כעבור עשרים שנה אותר בנו בוויילס. בתשובה לשאלתי בדבר עזבונו האישי של אביו, ענה שהכיר את הדו"ח ואת נספח המפות (Cmd.3687) הנלווה אליו. הבן סיפר שבמכתביו האישיים, הזכיר אביו את עזרת חיל-האוויר, הבטיח לאתר את ההתכתבות הזאת, ואישר שיש ברשותו מזוודה מלאה בניירת הנוגעת בארץ-ישראל; הוא מעולם לא טרח לטפל בתוכנה, ואין בה תצלומי-אוויר. את אלה, הציע, לחפש בארכיוני חיל-האוויר הבריטי או במחלקת המדידות בתל-אביב.⁵⁹ המכון לחקר תולדות קרן קימת אמנם תמך בחקר עזבונו של הופ-סימפסון, אלא שהמחקר לא הסתייע.⁶⁰

J.B. Simpson to M. Lubowski, 27.2.1981

שמעון בן-שמש אל דב גביש, 'מחקר על סר ג'ון הופ-סימפסון', 30.8.1992, מלת"ק/ג"א/1339.

59

60